

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย และขั้นตอนการดำเนินงาน

“โครงการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนในการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควัน กิจกรรมการพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้การแก้ไขปัญหาหมอกควันในชุมชน” เป็นโครงการที่เน้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ และการประยุกต์ใช้ทางเลือกต่าง ๆ ที่เป็นนวัตกรรมเพื่อลดปัญหาหมอกควันไปส่งเสริม กระตุ้นให้มีการใช้ในพื้นที่และชุมชนจริง (Action Oriented Project) โครงการนี้มีเป้าหมายเพื่อค้นหา และพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในชุมชนเพื่อนำทางเลือกในการป้องกันปัญหาหมอกควันมาปรับใช้ ให้สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นตามศักยภาพของผู้นำ เยาวชน และประชาชนในพื้นที่ และขยายการดำเนินงานไปสู่ความร่วมมือเป็นเครือข่ายเพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหาหมอกควันที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม สภาพปัญหาของในชุมชนแต่ละแห่ง

กิจกรรมการพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้การแก้ไขปัญหาหมอกควันในชุมชน เป็นโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการต่อเนื่องมาจาก “โครงการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนในการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควัน กิจกรรมศึกษาวิจัยทางเลือกในการแก้ไขปัญหาหมอกควัน และการพัฒนาเครือข่ายการเฝ้าระวัง” ซึ่งจังหวัดเชียงใหม่ได้ริเริ่มให้มีการศึกษาขึ้นในพื้นที่ 12 ชุมชน ในจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และแม่ฮ่องสอน โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญได้แก่

- 1) การกำหนดพื้นที่เฝ้าระวังต่อการเกิดไฟป่า และการเผา โดยใช้ระบบภูมิสารสนเทศ
- 2) การเสนอรูปแบบทางเลือกแก่เกษตรกรในการจัดการกับพื้นที่เพาะปลูกหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวเพื่อป้องกันปัญหาหมอกควัน
- 3) การเสนอทางเลือกแก่ประชาชนในการจัดการวัสดุเหลือใช้ที่ก่อให้เกิดปัญหาหมอกควัน
- 4) การเสนอบทบาทของภาครัฐ ท้องถิ่น และภาคประชาชนในการร่วมกันป้องกัน และแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควันในพื้นที่ดำเนินการ ทั้งชุมชนในเมืองและชนบท และ
- 5) การส่งเสริมจิตสำนึกของประชาชนและทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องให้มีส่วนร่วมในการป้องกันและแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควันในพื้นที่ดำเนินการ

สำหรับวัตถุประสงค์ของ “โครงการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนในการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควัน กิจกรรมการพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้การแก้ไขปัญหาหมอกควันในชุมชน” มีส่วนเน้นที่แตกต่างจากวัตถุประสงค์ของโครงการแรก นั่นคือเป็นโครงการที่มุ่งเน้นการพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้เพื่อป้องกันปัญหาหมอกควัน อันเป็นการต่อยอดจากโครงการแรก

กล่าวไว้ข้างต้น และมีพื้นที่การดำเนินงานจำกัดอยู่ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ 25 อำเภอ (รวมอำเภอกัลยาณิวัฒนาซึ่งเป็นอำเภอที่เพิ่งได้รับการกำหนดขึ้นใหม่) วัตถุประสงค์สำคัญกิจกรรมในโครงการพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้การแก้ไขปัญหาหมอกควันในชุมชน ได้แก่

- 1) การคัดเลือกชุมชนต้นแบบเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้การแก้ไขปัญหาหมอกควัน
- 2) การเสนอรูปแบบทางเลือกแก่ประชาชนในชุมชน เกี่ยวกับรูปแบบทางเลือกในการจัดการกับพื้นที่โดยใช้องค์ความรู้ที่ได้จากการ ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับปัญหาวิกฤตหมอกควัน
- 3) การจัดหาอุปกรณ์หรือครุภัณฑ์ที่จำเป็นสำหรับเทคโนโลยีที่เลือกใช้ในการป้องกันและแก้ไขปัญหาหมอกควันให้เข้ากับชุมชน
- 4) การจัดให้มีการอบรมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับความรู้และวิธีปฏิบัติในการนำอุปกรณ์หรือเครื่องมือต่างๆ ที่จำเป็นสำหรับเทคโนโลยีที่ชุมชนเลือกใช้ และ
- 5) การจัดกิจกรรมเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน โดยถ่ายทอดความรู้ เทคโนโลยี และนำเสนอระบบการบริหารจัดการแก่ภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

3.1 ขั้นตอนการดำเนินงาน

3.1.1 การคัดเลือกชุมชนต้นแบบแหล่งเรียนรู้

คัดเลือกชุมชนในเขตพื้นที่ของจังหวัดเชียงใหม่ที่มีความเสี่ยงต่อการเกิดปัญหาวิกฤตหมอกควันสูง โดยใช้เทคโนโลยีภูมิสารสนเทศ ดำเนินการคัดเลือกชุมชนในเขตพื้นที่ที่มีความเสี่ยงต่อการเกิดปัญหาวิกฤตหมอกควันสูง และเป็นชุมชนที่มีศักยภาพ โดยพิจารณาจากความเข้มแข็งของเครือข่ายภายในชุมชน และความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน และกลุ่มเยาวชนในพื้นที่ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ล่วงหน้าได้แก่

1. พื้นที่ที่ได้รับการยอมรับว่ามีวิธีบริหารจัดการในการป้องกันและแก้ไขปัญหาหมอกควัน และสิ่งแวดล้อมได้อย่างต่อเนื่อง
2. ชุมชนหรือพื้นที่ที่มีรูปแบบการจัดการแก้ไขปัญหาหมอกควันตามเกณฑ์และวิธีการคัดเลือกของกรมควบคุมมลพิษได้รับรางวัล “ชุมชนต้นแบบ ปลอดภัย ไร้ควันพิษ”
3. พื้นที่ที่ได้เสนอตัวไปยังหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการจัดการแก้ไขปัญหาหมอกควัน
4. พื้นที่ที่เข้าร่วมกิจกรรม “ทางเลือกใหม่ในการป้องกันแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควัน” อันเป็นส่วนหนึ่งของ “โครงการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนในการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควัน กิจกรรมศึกษาวิจัยทางเลือกในการแก้ไขปัญหาหมอกควัน และการพัฒนาเครือข่ายการเฝ้าระวัง”

3.1.2 การเสนอรูปแบบทางเลือก

นำความรู้จากการศึกษารูปแบบทางเลือก (alternative models) ของการแก้ไขปัญหาหมอกควันโดยรวมองค์ความรู้เรื่องรูปแบบทางเลือก ซึ่งอยู่ในรูปของข้อมูลเทคโนโลยี การดำเนินงานหรือโครงการที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควัน จาก 2 แหล่งคือ

1. ผลการวิจัยเอกสาร (Documentary research) เก็บรวบรวม ค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร เก็บรวบรวมข้อมูลจากตำรา เอกสารวิชาการ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาหมอกควัน

2. ผลจากการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey research) จากพื้นที่นำร่องเพื่อพัฒนารูปแบบทางเลือก (development alternative models)

องค์ความรู้ในการดำเนินงานจากพื้นที่นำร่อง 7 พื้นที่ในจังหวัดเชียงใหม่ 2 พื้นที่ในจังหวัดลำพูน 2 พื้นที่ในจังหวัดลำปาง และ 1 พื้นที่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ภายใต้งิจกรรมใน “โครงการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนในการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควัน กิจกรรมศึกษาวิจัยทางเลือกในการแก้ไขปัญหาหมอกควัน และการพัฒนาเครือข่ายการเฝ้าระวัง” ได้รับการนำมาใช้ขยายผลในพื้นที่ 25 อำเภอในจังหวัดเชียงใหม่

3.1.3 การจัดหาอุปกรณ์หรือครุภัณฑ์

จัดหาอุปกรณ์หรือครุภัณฑ์ต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับการประกอบกิจกรรมพัฒนาแหล่งต้นแบบการเรียนรู้ โครงการฯ ได้สนับสนุนอุปกรณ์การอบรมเชิงปฏิบัติการ อุปกรณ์การสาธิต กิจกรรมการดำเนินงานตามรูปแบบทางเลือกสำหรับเทคโนโลยีแต่ละแบบ เครื่องบดป่นเศษวัสดุ และแนวทางในการบริการกองทุนป้องกันปัญหาหมอกควัน โดยสนับสนุนให้กับชุมชน หมู่บ้านที่มีศักยภาพในการแก้ปัญหา และได้พิสูจน์ถึงความพยายามในการป้องกันปัญหาหมอกควัน โดยเปิดรับชุมชนที่อยู่ในพื้นที่การดำเนินโครงการนำร่องฯ ซึ่งได้กับการอบรมเชิงปฏิบัติการไปแล้ว หรืออาจเป็นชุมชนในพื้นที่ด้าบลใกล้เคียง

นอกจากนี้ โครงการฯ ได้สนับสนุนเครื่องจักรที่ช่วยบดป่นเศษซากวัสดุทางการเกษตร เครื่องหั่นย่อยกิ่งไม้ ใช้สำหรับบดและย่อยกิ่งไม้ เศษวัสดุเหลือใช้จากการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นกิ่งลำไย ตอซังข้าวโพด ตอซังพืชไร่อื่น ๆ เป็นเครื่องจักรที่ช่วยให้ชุมชนขนาดเล็ก และขนาดกลางมีวิธีการใหม่สำหรับการป้องกันการเผาที่ไม่ซับซ้อนมากนัก โครงการฯ จึงจัดหาเครื่องหั่นย่อยขนาดต่าง ๆ ให้แก่ชุมชนที่มีศักยภาพในการเป็นต้นแบบแหล่งเรียนรู้ในการเลือกวิธีการเกษตรใหม่เพื่อเผยแพร่ แนะนำให้แนวทางเลือกใหม่ในการดำเนินงานด้านเกษตรแพร่ขยายตัวออกไป

3.1.4 การจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ

จัดอบรมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับความรู้ในการแก้ไขปัญหาหมอกควันและวิธีปฏิบัติในการนำอุปกรณ์หรือเครื่องมือต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับเทคโนโลยีที่เลือกใช้ในการลดปริมาณหมอกควันแก่ชุมชนในพื้นที่ดำเนินการ 50 ชุมชน โดยมีกลุ่มเป้าหมายไม่น้อยกว่า 1,000 คน เพื่อสนับสนุนให้ผู้ที่ได้รับการอบรมในกระบวนการนี้ เป็นผู้ที่สามารถกระจายความรู้เกี่ยวกับการป้องกัน และแก้ไขปัญหาหมอกควัน รู้จักใช้อุปกรณ์หรือเครื่องมือต่าง ๆ ที่จำเป็นเพื่อใช้ในการลดปริมาณหมอกควันในชุมชนได้ และสามารถเผยแพร่ความรู้ที่ได้รับจากการอบรมแก่สมาชิกในตำบล หมู่บ้าน/ชุมชนของตนเอง และชุมชนพื้นที่ใกล้เคียง เป้าหมายในการดำเนินงานจึงได้แก่การผู้ที่ได้รับการอบรมสามารถใช้อุปกรณ์หรือเครื่องมือที่โครงการฯ แนะนำในการลดปริมาณหมอกควันในชุมชน และร่วมเป็นเครือข่ายการแก้ไขปัญหาหมอกควันในตำบล หมู่บ้าน/ชุมชน ของตนเอง และชุมชนพื้นที่ใกล้เคียง

3.1.5 การจัดกิจกรรมเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน

เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนในการเลือกใช้เทคโนโลยีเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควัน โดยถ่ายทอดความรู้และการเลือกใช้เทคโนโลยี และนำเสนอระบบการบริหารจัดการแก่ภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในตำบล หมู่บ้าน/ชุมชน ให้เกิดความยั่งยืน (Sustainability) ด้วยการสนับสนุนให้ชุมชนดำเนินการวางแผนการแก้ไขปัญหาหมอกควันด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับชุมชน และ ดำเนินกิจกรรมตามแผนฯ พร้อมกับพัฒนาชุมชนให้เป็นเครือข่ายเรียนรู้สำหรับศึกษาเรียนรู้ให้กับชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง ทั้งนี้อาจส่งมอบครุภัณฑ์บางส่วนที่ใช้ในโครงการฯ ให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่และจังหวัดเชียงใหม่ได้ร่วมกันพิจารณาถึงความเหมาะสมเมื่อสิ้นสุดโครงการ เพื่อให้โครงการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนในการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควัน กิจกรรมการพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้การแก้ไขปัญหาหมอกควันในชุมชนเกิดความยั่งยืนต่อไป

3.1.6 การประเมินผลโครงการ

ก่อนสิ้นสุดโครงการ คณะผู้วิจัยพร้อมรับการประเมินผลการดำเนินงานตามโครงการจากคณะกรรมการประเมินที่จัดตั้งโดยจังหวัดเชียงใหม่ เกี่ยวกับผลสำเร็จและความยั่งยืนของรูปแบบทางเลือกที่นำไปใช้ในพื้นที่ตัวอย่างในเรื่องดังนี้

1) ประสิทธิภาพของความร่วมมือในการป้องกันและแก้ไขปัญหาหมอกควันในพื้นที่เสี่ยง โดยพิจารณาจากจำนวนการเผาป่าและการเผาในที่โล่งหลังจากสิ้นสุดโครงการฯ ว่ามีจำนวนลดลงมากน้อยอย่างไร

2) ประสิทธิภาพและการยอมรับรูปแบบทางเลือก (Alternative Model) ที่นำมาใช้ในตำบล หมู่บ้าน / ชุมชน สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิต ในด้านต่าง ๆ เช่น ค่าใช้จ่ายประจำในครัวเรือน รายได้สุทธิที่เพิ่มขึ้น/ลดลง มีการใช้ทรัพยากรในครัวเรือนที่เป็นสาเหตุการเผาที่เปลี่ยนแปลงจากเดิม การปรับเปลี่ยนบทบาทของหน่วยงานภาครัฐในชุมชน ตำบล/หมู่บ้าน ฯลฯ

3) ตำบล หมู่บ้าน/ชุมชน สามารถวางแผนการแก้ไขปัญหาหมอกควันด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับชุมชน และดำเนินกิจกรรมตามแผนงานโดยเครือข่าย (Network) ของภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับชุมชน

4) ภาระงานในการดับไฟป่าของหน่วยงานภาครัฐลดลง และเปลี่ยนบทบาทไปทำหน้าที่ในการสนับสนุนการป้องกันการเกิดปัญหาหมอกควันของชุมชน

5) ตำบล หมู่บ้าน/ชุมชน ข้างเคียงมีการเรียนรู้จากพื้นที่ตัวอย่าง

จากแผนการดำเนินงานและระเบียบวิธีวิจัยในการศึกษานั้น เพื่อต้องการตอบวัตถุประสงค์ของโครงการฯ ซึ่งวัตถุประสงค์ประการแรกคือ การคัดเลือกชุมชนต้นแบบเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้การแก้ไขปัญหาหมอกควัน ในเขตพื้นที่ของจังหวัดเชียงใหม่ ที่มีความเสี่ยงต่อการเกิดปัญหาวิกฤตหมอกควันสูง และเป็นชุมชนที่มีศักยภาพ จำนวน 50 แห่ง ใน 25 อำเภอ ซึ่งรายละเอียดในการคัดเลือกชุมชนและชุมชนที่เป็นเครือข่ายแหล่งเรียนรู้มีประเด็นสาระสำคัญดังที่จะนำเสนอใน บทที่ 4 ต่อไป